

ДУМКИ ФІЛОСОФІВ І ХРИСТИЯНСЬКИХ АВТОРІВ ПРО ЦЕРКВУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОЛЮ СУСПІЛЬСТВА

Церква в усі часи існування людства посідала важливе місце у життєдіяльності суспільства. За сучасних умов людина часто відчуває себе незахищеною, невпевненою, а тому змушена шукати підтримки та віри в своє щасливе майбутнє. Одним із засобів формування відчуття внутрішнього спокою для віруючої людини є спілкування її з Богом, а Церква виступає посередником у цьому процесі. Тому, на наш погляд, на Церкву, як соціальний інститут, значною мірою лягає відповідальність за плекання тих цінностей, які вона проповідує і які свідомо й підсвідомо засвоюють громадяни. Тому вважаємо, що Церква не повинна бути відчуженою від проблем суспільства, а навпаки - її діяльність має бути зорієнтованою на його модернізацію і насамперед у духовному аспекті. Для українського суспільства в його духовному житті провідною була і залишається християнська віра. В цій статті ми маємо на меті обґрунтувати роль християнських Церков за формування почуття відповідальності у своїх вірян.

Роль церкви в життєдіяльності суспільства досліджували як зарубіжні, так і українські: Г. Гегель, Д.Шварцмантель, Д.Шнаппер, І.Белебеха, Ю.Вассиян, Д. Донцов, І. Огієнко, К. Копейкін та інші. Так, класик німецької філософії Г. Гегель, аналізуючи проблему взаємовідношення церкви та держави, доходить висновку, що і в релігії, і в державі існує одне поняття свободи. Людина має відчувати свободу в релігії, бути вільною перед Богом, так само й відчувати себе вільною перед державою. „У релігії і держави – одне поняття свободи. Це одне поняття є найвищим з того, що дане людині, і воно реалізується людиною” [Гегель Г.В.Ф. Философия религии. В 2-х т. – Т.1. –М., 1976. – С. 400]. На думку філософа, людина має природне право бути вільною і це право вона реалізовує у двох аспектах: релігійному та громадянському. Г. Гегель наголошував, що в релігії людина вільна перед Богом і, звертаючись до нього, відзнаходить власне „Я” й відчуття свободи. Проблема, яку висвітлює філософ, полягає в тому, що людина, яка не усвідомила власного права на духовну свободу (що досягається у процесі звернення до Бога), не досягає свободи й у світському житті, перебуває у конфліктному діалозі з владою. Так, Г. Гегель пише: „Народи, які не відають про те, що людина вільна в собі і для себе, живуть у стані отупіння як з боку державного устрою, так і з боку релігії. <...> Народ, який має погане поняття про Бога, має погану державу, погану владу, погані закони” [Там само. – С. 400]. Філософ висновує, що на церкву, як соціальний інститут, лягає відповідальність за процес виховання вільної людини, яка знаходить власну ідентичність і живе за моральними принципами. Людина, що набула духовної свободи, набуває здатності вільно і відповідально діяти в громадському житті.

Вважаємо, що однією із засад розвитку громадянського суспільства є внутрішня й зовнішня свобода людини, яку має виховувати саме церква.

Г. Гегель акцентує увагу на тому, що часто людина живе зі спрощеним переконанням, ніби влада та закони дані Богом: „Закони, влада, державний устрій *від Бога, дані Богом*; тим самим їм наданий авторитет, до речі, найвищий авторитет, доступний уявленню” [Там само. – С. 401]. Однак філософ звертає увагу, що зазначене відношення громадян до політичного процесу є вкрай небезпечним. Слід погодитись з цим твердженням, бо за таких умов людина перестає бути суб’єктом громадянської діяльності: вона погоджується з владою навіть щодо антигуманних законів. Складається вкрай небезпечна ситуація, коли „управління і законодавство повністю віддаються під керівництво влади и залежать від його *свавілля*” [Там само. – С. 400]. За таких умов закони держави приймаються розумними та божественними. Г. Гегель наводить конкретний історичний приклад, коли в Англії була прийнята соціально-філософська концепція „*насивного послуху* і проголошено, що король відповідальний у своїх діях лише перед Богом” [Там само. – С. 402]. Вважалося, що лише монарху відома воля Божа, і тільки він знає те, як керувати державою. Громадяни суспільства жили саме за таким принципом.

Проте Г. Гегель доводить, що з часом розвиток цього принципу дедалі загострював ситуацію в суспільстві. Протестанти виступили з рішучою критикою щодо зазначеного принципу. Зрештою вони досягли того, що навіть священики були позбавлені божественного привілею бути „святими” на Землі та диктувати громадянам волю Божу, а тим більше - це заборонялось робити політикам. Крім того, вони досягли навіть рівності священиків і мирян у соціальному статусі. Протестанти Англії наполягали на тому, щоб людина мала право на законотворчу діяльність, а не лише монарх чи якась політична сила. Боротьба протестантів за право бути суб’єктом діяльності закінчилася стратою англійського короля. Г. Гегель філософськи обґрунтовує позицію протестантів: „Якщо в цілому немає ніякого сумніву в тому, що закони встановлені божественною волею, то не менш важливо дійсно пізнати божественну волю, причому це пізнання не є особливим привілеєм окремих осіб, воно доступне всім” [Там само. – С. 402].

З цих роздумів Г. Гегеля можна зробити висновок, що відповідальність Церкви полягає в тому, щоб виховати людину, здатну бути суб’єктом діяльності, а не сприймати навколишню дійсність (економічну, політичну, культурну) як даність, яку неможливо змінити. Кожна людина має право впливати на розвиток подій у суспільстві. Церква мусить сприяти тому, щоб людина в процесі духовного вдосконалення набувала внутрішньої та зовнішньої свободи, що зрештою сприяє формуванню громадянської свідомості та здатності розвивати суспільне життя у відповідності з християнськими цінностями.

Сучасний французький соціолог та історик Д.Шнаппер, продовжуючи філософську традицію Г. Гегеля, наголошує, що в основі будь-якої сучасної демократичної держави соціальні відносини між різними суб’єктами діяльності

регулюються здебільшого політичними чинниками, а не релігійними. Саме політики, а не церковні діячі, мають основний вплив на свідомість й підсвідомість громадян. Проте це лише теоретичний принцип, а „в реальності держава, - зауважує Д.Шнаппер, - не може не зважати на церкву...” [Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації. – Харків, 2007. – С. 127] Так чи інакше держава веде діалог з Церквою та сприймає церковні інститути як повноправних суб'єктів соціальних відносин.

Д. Шнаппер досліджує роль Церкви в різних європейських державах і висновує, що церковні інститути відігравали суттєву роль у суспільстві, зокрема формували національну свідомість у громадян. Так, дослідник функціональності Церкви, наводить приклад Англії та Сполучених Штатів, „де суспільство наскрізь пройняте релігійним духом” [Там само. – С. 127]. На прикладі Англії Д. Шнаппер демонструє діалектичний взаємозв'язок національної свідомості як усередині парламенту, так і всередині Церкви. В Англії релігійні інститути взяли на себе відповідальність за формування національного почуття у громадян. З цього приводу Д. Шнаппер зазначає, що національне почуття британців формувалося не лише „всередині парламенту, але й усередині та за сприянням церкви...” [Там само. – С. 128]. Відтак за формування національної свідомості в англійських громадян відповідальність взяли як парламент, так і Церква. Англійський протестантизм посилив національне почуття в британців, доводячи їм, що вони „є новим Обраним Народом” [Там само. – С. 128]. Звідси релігійна віра та націоналізм британців доповнюють одне одного. Сполучені Штати Америки, з погляду Д. Шнаппера, успадкували цю традицію і також поклали на Церкву відповідальність за формування національної свідомості та за „релігійну освіту” [Там само. – С. 128].

Д.Шнаппер висвітлює історичний приклад Іспанії, коли тривалий час держава та релігія знаходилися в конфлікті. Однак у 1992 році певною політичною силою було прийняте рішення щодо розбудови громадянського суспільства шляхом встановлення рівних прав волевиявлення для Церкви та держави в житті суспільства.

Д.Шнаппер наводить історичний приклад взаємодії держави і Церкви в Ізраїлі. Релігійні інститути Ізраїля власним прикладом формували активну, відповідальну громадянську позицію в громадян суспільства, адже „релігійні діячі завжди брали активну участь у політичному житті Ізраїля” [Там само. – С. 130]. Науковець ствердить, що Церква має посідати значне місце в суспільстві, впливати на його функціонування та розвиток. По-перше, представники Церкви теж постають суб'єктами суспільних взаємовідносин і мають право впливати на державотворчий процес. По-друге, Церква, проявляючи відповідальну громадянську позицію, автоматично виховує активного й відповідального громадянина. Отже, співпраця держави та Церкви є суттєвим кроком розбудови громадянського суспільства в Європі.

Сучасний філософ Д.Шварцмантель, аналізуючи проблему взаємовідносин держави та релігії, зазначає, що в найближчому майбутньому є

дві перспективи розвитку цієї взаємодії. Перший варіант передбачає існування релігії як ворожої ідеології до держави, а влада також ворожо ставиться до церковних інститутів. Другий варіант, на думку філософа, є більш вірогідним та продуктивним: держава визнає роль Церкви та її право впливати на суспільні справи [Шварцмантель Д. Идеология и политика. – Харьков, 2009. – С. 204]. Філософ зазначає, що раніше Церква не мала значного впливу на політику, на процес розробки та прийняття суто політичних рішень. Сферою її інтересів та повноважень була людина, культура, моральність, духовність. Однак, з розвитком суспільства, Церква починає відігравати значну роль у державних справах, має право приймати участь у питаннях державотворення [Там само. – С. 204]. Д. Шварцмантель розвиває зазначену думку і доводить, що до цього часу головну роль у вирішенні державних проблем відігравали виключно політичні інститути, а Церква була відчужена від процесу прийняття рішень. Натомість сьогодні релігійні інститути демонструють зацікавленість щодо проблем суспільного життя, а держава починає визнавати значущість Церкви в суспільно-політичному житті.

Д.Шварцмантель досліджує історичні витоки того, що Церква була тривалий час відчужена від суспільно-політичного життя в країнах Європи. На думку філософа, зазначений підхід сформувався в епоху Просвітництва [Там само. – С. 204]. Склалася традиція, що Церква має відношення лише до внутрішнього світу людини, до „приватної сфери” індивіда, а претендувати на значну роль у політичному житті суспільства не має права. Філософ зазначає, що навіть представники консервативної ідеології, які позитивно ставилися до релігійних цінностей, не визнавали ролі Церкви в державному будівництві. Церква, на їхній погляд, не могла бути самостійним суб'єктом суспільно-політичного життя. Однак історичний поступ довів хибність такого розуміння ролі Церкви.

Д.Шварцмантель аналізує особливості впливу церкви на суспільне життя європейських країн. Визнання значення церковних інститутів обумовлює процес розвитку прав та свобод громадян у державі [Там само. – С. 204]. Вважаємо, що свобода віросповідання кожної людини – це один із кроків до розбудови громадянського суспільства. Філософ позитивно оцінює досягнення класичного лібералізму середини ХІХ століття і зазначає, що його метою був розвиток людської свободи, індивідуальності, вільного визначення віросповідання, підтримка, захист прав громадян та обмеження ролі держави.

Український філософ Ю.Вассіян уважав, що роль Церкви полягає у пробудженні людського духу, у донесенні до свідомості людини необхідності розвитку буття. Церква постає відповідальною за виховання національної свідомості, громадянського почуття, формування суспільного інтересу і спонукань до активної громадянської діяльності. Філософ критично ставиться до занепаду людського духу, розпачів свідомості. На його думку, людина має вдосконалювати власну природу, а її індивідуальна життєдіяльність має бути зорієнтована на розвиток суспільного буття. „Батьківщина – це найширший розріст індивідуальності, як з погляду приймання, так і з погляду творення.

Основним для людини є життя на землі...” [Вассіян Ю. Бог і нація // Український націоналізм. Антологія у 2-х томах. – Т.1. – К., 2010. – С. 96]. Розвиток власного духу можливий лише через діяльність, в основі якої є суспільний інтерес. Заперечення буття, відчуження від суспільства веде до деградації [Там само. – С. 96]. На думку філософа, людська діяльність має бути зорієнтована на збереження та розвиток суспільного буття. Він зазначає, що в основі „свідомого життя лежить самочинне і стихійне прямування підвищити ступінь якості, або бодай зберегти існуючий стан” [Там само. – С. 97]. Саме через продуктивну діяльність щодо суспільства, через любов до оточуючого світу, до Батьківщини людина наближається до Бога. Відтак Церква постає відповідальною за формування громадських якостей, що мають виявлятися в активній суспільній діяльності.

Видатний український учений та церковний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон), досліджуючи українську історію, доводить, що Церква відіграє суттєву роль як в індивідуальному, так і в суспільному бутті. „Як сонце стоїть у центрі (осередку) всього нашого природного життя, воно освічує і гріє нас, так само й рідна віковічна православна віра з церквою стоїть у центрі нашого духовного життя і теж гріє й освічує нашу душу” [Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятування України. – К., 2005. – С. 367]. Задля справедливості варто зазначити, що Іван Огієнко віддає перевагу саме православної Церкві, однак нас цікавить взагалі роль Церкви в розвитку громадянського суспільства. Мислитель відзначає, що лише віра й Церква здатні розвивати духовність й моральність людини. Він вважає, що „тільки в своїй рідній вірі та в церкві й біля них людина належно й повноцінно розвивається, має повний образ та подобу Божу й стає повновартісним громадянином свого народу...” [Там само. – С. 368]. Із наведених роздумів слід зробити висновок, що мислитель покладає на Церкву відповідальність за вдосконалення внутрішнього світу людини, за плекання її громадянської позиції. Іван Огієнко наголошує, що людина мусить виховувати свій національний дух, а Церква сприяти цьому процесові.

Розвиваючи власну думку, Іван Огієнко доводить, що українську націю утворила православна Церква: „Православна віра – це основа, на якій створилась українська нація з своєю культурою” [Там само. – С. 369]. Якщо православна Церква постає джерелом і основою розвитку українського суспільства, його культури, традицій, то сучасні християнські Церкви мають бути відповідальними за збереження цього надбання, за розвиток громадянської свідомості членів громади, які б відповідально дбали та примножували культурні цінності.

На думку Івана Огієнка, якщо людина відрікається від віри Божої, то вона зрікається й власного народу, втрачає свою громадянську позицію. „Зрада православної вірі – чи то тепер, чи в минулому – перетворює українського духа людини” [Там само. – С. 370]. Мислитель закликає нащадків цінувати релігійні цінності власної Землі, адже це обумовлює й любов до Батьківщини, громади, формування національної, громадянської позиції. Церква має бути

відповідальною за виховування шанобливого ставлення до християнських цінностей, а це, в свою чергу, буде сприяти формуванню громадянської позиції.

Аналізуючи роль Церкви в українському суспільстві, сучасний український дослідник І.Белебеха зазначає, що „місце Церкви у державі надзвичайно важливе” [Там само. – С. 107]. Він пояснює це декількома причинами. По-перше, українські християнські Церкви мають підтримувати національний рух за українські інтереси. По-друге, Церква має бути серед народу: усі громадяни, незалежно від сфери діяльності, мають відчувати дух християнських цінностей. По-третє, на думку філософа, Україна має постати як суверенна національно-християнська правова держава. По-четверте, саме українська християнська Церква є однією з ознак того, що Україна – незалежна держава, яка не підпорядкована Московському Патріархату.

На думку І.Белебехи, українські християнські Церкви несуть відповідальність за моральний, духовний стан суспільства [Белебех І. Світоглядні перлини української національної ідеї. – Харків, 2011. – С. 107]. Церковнослужителі мають бути відповідальними перед Богом та народом. Сферою їхньої відповідальності є формування духовних цінностей та виховання національної свідомості, виховання відповідального суб'єкта діяльності.

І. Белебеха наголошує на тому, що Церква має бути відповідальною за виховання таких моральних якостей людини, які сприяють як індивідуальному розвитку, так і суспільному. Вважаємо, що зазначений висновок потребує подальшого уточнення. Українські християнські Церкви мусять взяти на себе відповідальність за переорієнтацію свідомості та діяльності людини з матеріальної сфери на духовну. Вважаємо, що пріоритет духовного над матеріальним – це той напрям діяльності, за який має нести відповідальність християнські Церкви. Зазначена переорієнтація буде означати антропологічну революцію (Е.Муньє, А.Печчеї). Лише за такої умови людство спроможне подолати антрополого-глобальну катастрофу, яка зумовлена культом споживання. Гадаємо, що пріоритет духовного над матеріальним в суспільстві – це засаднича умова відповідальної громадянської позиції людини.

На сьогоднішній день ми простежуємо тенденцію до зростання ролі Церкви в житті суспільства. Тому держава мусить визнавати значущість церковних інститутів, розглядати їх як суб'єктів суспільних відносин поряд з політичними. Натомість, Церква має усвідомлювати та нести відповідальність за процес трансформації суспільства, за вільне визначення віросповідання, за вільний процес розвитку прав та свобод його членів. Значною подією, що сприяла наближенню Церкви до громадського життя, була робота Другого Ватиканського собору. Відкриваючи його, Іван XXIII заявив, що метою Собору є оновлення Церкви та її розумна реорганізація, аби Церква могла продемонструвати своє розуміння розвитку світу і приєдналася до цього процесу. Папа висловив побажання, щоб результатом цього Собору стала відкрита світові Церква. Завданням Собору було не відкидати та засуджувати реалії сучасного світу, а провести реформи, які давно назріли. Церква має бути

відповідальною за сприяння модернізації суспільства та виховання свідомої громадянської позиції суб'єктів суспільної діяльності.

Анотації

У статті **А.Сабадуха «Думки філософів і християнських авторів про Церкву...»** ануються думки деяких з означених мислителів про роль та значення Церкви в житті суспільства. Проаналізовано зокрема проблему відповідальності українських християнських Церков за формування почуття відповідальності в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні.

В статье **А.Сабадуха «Мысли философов и христианских авторов о Церкви...»** аннотируются взгляды некоторых мыслителей на роль и значение Церкви в жизни общества. Рассмотрена проблема ответственности украинских христианских Церквей за формирование чувства ответственности в условиях построения гражданского общества в Украине.

Sabaducha O. V. Investigated role and importance of church in the life of society. Analyzed problem of responsibility of Ukrainian Christian Church for creating sense of responsibility in conditions of building civil society in Ukraine. Proved that the church should be responsible for education and breeding of subject of activity with conscientious citizenship.

М.Яркіна (Київ)

СВІТОГЛЯДНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ СИМВОЛІВ

З багатьох проблем історії та культури проблема правильного розуміння та тлумачення універсальних символів, а також їх розумного використання, є *досить актуальною*. Оскільки предметом дослідження є не окремі символи і навіть не символічні системи, а світоглядна складова трансформації символів, то у сфері дослідження опиняється взаємодія культури і її творця - людини, зміна позиції яких веде до зміни інтерпретації символів, а тому й зміни символіки. *Основним завданням статті* ми вбачаємо осмислення феномену символу та його трансформації в єдиній структурі історії та культури.

Символ, як вияв глибинної народної культури та світогляду, як концентрат цінностей багатьох народів, може бути *об'єктом філософського аналізу*. В цьому унікальному феномені культури досить гармонійно сходяться три історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний та філософський. Адже міфологія, як образне мислення, якнайтісніше пов'язана з емоційним пізнанням і переживанням дійсності. Міф усе оживляє, одушевляє, він наповнений чудесним і чарівним. Міф, будучи синкретичним, містить у собі елементи релігійних вірувань і художнього уявлення, а також зачатки раціонального,